

ÉDESANYÁM SZÓTÁRÁBÓL

Az évek múlásával (jóllehet anélkül is) az ember egyre nagyobb szükségét érzi a biztonság, állandóság illúziójának. A szigorú világban kapaszkodókat, támaszokat keresgélünk. Nyelvédésanyánk a legfontosabb ilyen fogódzó. A világba való beépülésünkkor, gyermekként kapott, jól ismert, múltunkat, emlékeinket őrző szavakból, kifejezésekből – úgy hisszük – otthont építhetünk, biztonságos falat emelhetünk.

Egész valónkat, emberi mivoltunkat az anyanyelv hordozza, táplálja, de — miközben évezredek óta (?) él, fejlődik, sebeket is kap (egyre többet) közömbösségtől, henyéségtől, butaságtól, úrhatnám-ságtól, pénzhajhászástól – romlik, pusztul, védelemre szorul.

Az édesanyám iránti hála mellett éppen ez a folyamat ösztönözté visszanyúlni a gyökereimhez, hogy összegyűjtsék és fölmutassak egy nyalábot gyermekkorom szókinéséből, csokor vadvirágot a múlt réjtjéről. Földes szobák meleg kemence illata csap meg, fölvilan előtűnik az a bibliai szegénység, s talán megtanuljuk egy kicsit jobban becsülni, védeni anyánk nyelvét.

Édesanyám, akitől nyelvemet kaptam, 1895-ben született egy alsó-tiszavidéki halász-földműves faluban, a Csongrád megyei Mindszenten. Hat családos, néhány holdas szegényparaszt család második gyermeke volt. Nővére mellett még két ifjabb leány- és két fiútestvér népesítette be azt a falu határában lévő tanyát, ahol éltek. A család az új század, a huszadik első éveiben költözött be a faluba, a gyermekeknek iskolába kellett járniuk. A kicsi föld a sok gyermek számára nem termelt eleget. Anyámnak, mihelyt elbírta a kapát, nemcsak otthon kellett dolgoznia. Napszámba járt a Pallavicini-majorba. Az ínszakasztó nehéz munka volt a betű szerete mellett az első legfontosabb élménye. Kemény világot kapott, ahol a legelső a megélhetés parancsa, az emberség napmelege csak nyomokban tudott áttörni a sötétségen. Ez a világ nevelte föl, ez formálta egyéniségét, ettől kapta nyelvét.

Az itt következő szavak és kifejezések ebből a világból, ilyen nyelvi közegekből származnak, a falu, a tanya népének lelkét őrzik.

*

Amíg a földön fölül löszök = amíg élek

Anyá eggye, világ szépe = elkényeztetett gyermekekre, gúnyosan

Annyi eszöd sincs, mint a lésozott mákszöm = buta emberre, vagy buta mondásra megsemmisítő gúnyal

Arrul má' elírt Szent Dávid, oszt el is énekölte = megfordíthatatlan, jóvátehetetlen elveszett dolgokra mondták

A szömömre kente = észrevétlen ellopta

Átkozott szöm, amik nem kap rajtad = ti. olyan csinos vagy gunyoros bók

Az Isten bocsássá mög = káromkodás helyett, vesződséges házimunka, főleg kenyérsütés, főzés közben, ha valami nem sikerült

Azt a kutya ötvenit = tréfás, szelíd szitkozódás, dorgálás

Batramoskodni = rossz úton, netán sötétben, fáradtan bukdácsolni

Böske, tehén seggit kösd be = csúfoló

Brábel = ronda, csúf, züllött, csavargó

Bratyizni = barátkozni, negatív, haverkodás értelemben

A búbasok farkába = ha valami nagyon eltűnt, akkor erre a lehetetlen helyre került

Buszma = álmos, kába, szótlán, esetlen

Büsengöl = bukfacezrik

Cukmis = kínosan pedáns

Csicsiskál = alszik (vö. csicsija)

Csúj = didergő, fázó gyermek takargatásakor (vö. csicsija)

Détázik = gondolkodik, dilemmázik, nem tud dönteni, talán a „diéta” képződménye

Duzmoskodik = duzzog

Ekefej = a nehéz munkában elformátlanodott láb, szomorú öniróniával

Elmismásolta = elkente, elhalogatta, elhallgatta

Elmönt Pestre, ott esött (esöl, stb) seggre = lényegében a szülőföldön való megmaradás parancsa van benne

Eltarisnyázták a cigánygyerökök = ti. az éjszakát, ha észrevétlen elröppent az idő

Elvötte a szömöm világát = elvakított, elkápráztatott (erős fényével)

Emlögetnek a verebek a lószaron = csuklaskor volt szokás megjegyezni, „Emlöget valaki”, „Hogyne!” – volt rá a válasz: „A verebek a lószaron. Hej, ha itt vóna, hogy rúgná, vágná!”

Ennek az apja is borotva volt Bécsben...! = a szolid iróniájú földcsérest életlen késre, rossz szerszámra használták

Ereszet = ereszcatorna

Erös, mint a borecet, amékbül kilenc itce égy fözet = gunyoros dicséret

Erre nem kantáros = erre nem vállalkozik, nem tetszik neki

Estelúta = estétől kezdve, este óta

Ez még istenös = ez még hagyján, ez még csak-csak, ez még elmegy... (majdnem megfelel a kívánatosnak.)

Félreáll az orra = duzzog, sértődött

Fene a körösztül való csontját = kemény szitkozódás (vagy már átok), őszinte harag mondatta

Feri, Feri tekeri, a lányokat szereti. Beviszi a szobába, ott csókolja sorjába = csúfoló mondóka

Fitet = keres, kutat, tűvé tesz

Föl volt adva nékik a vár = tehetek, amit akartak, körülbelül a „Nincs itthon a macska, cincognak az egerek” szózással egyenértékű

Füle botját sé' mozgatta = ügyet sem vetett (rá), figyelmen kívül hagyta, amit neki mondtak

A gelebibe dugta = kebelébe, a szíve fölé, belső zsebébe

Gyétra (gyetra) = belső rész, gyomor (szokás volt szidni: „Fene a gyétrádat”)

Gyöngés = nem éppen hízelgő jelző, az ezzel illetett személy csökken szellemi képességeire utaltak vele

Gyurka, köll-é kutyahurka? = csúfoló, kívánatosá teszünk valamit, amit nem adunk

Ha a jószág benned lött vóna = szelíd korholás valami el nem végzett dolog miatt, ti. „Akkor mögcsináltad vóna”.

Ha a paraszt nem sz.ik, az úr nem öszik! = Finom utalás arra, hogy az egész nép kenyerét a paraszt munkája teremti elő. (úr alatt mindönféle nadrágos embör értendő)

Ha él urának, ha döglük kutyának = a szegény ember ars poétikája

Ha szentül kukurikulsz, akkor sé! = ha bármit teszel, akkor sem

Hat óra – mén a zsidó Makóra = elhomályosult eredetű tréfás „pontos idő-jelzés”. Elképzelhető, hogy valamikor konkrét megfigyelés alapján mondták.

Heprecsöré = kapkodó, izgága, komolytalan, „kajlahütyy”, netán idétnen

Hibás = eufémizmussal, akinek szellemi képességei kívánivalót hagynak

Higgyed bolond, ég a tengör, oszt szalmával locsolják = gunyoros válasz, példázat nyilvánvaló képtelenségre

Hun vötte a király a várát? = társadalomfilozófiai mélységeket föl-táró, kesernyés humorú kérdés, kétes eredetű javakkal kapcsolatban

Husolni = horzsolni, súrolni, („léhusolta a térgyit, mikor elesött”)

Igazlátó = pártatlan döntőbíró (gunyoros)

Inas, a mi kutyánk fias = csúfoló

Isten adta, loptam, szűröm alá gyugtam = valamely váratlan tulajdon eredetét firtató kérdésre. (Hun vötted té ezt, te?) Tréfás, ironikus
Istenviláguntig = végeláthatatlan ideig, (Addig megunsz mindent, Isten egész világát.)

Jancsi, sz.rt a macska, hajtsd ki = csúfoló

Jól felévert = lásd „möglingálta”

Kallantyú, vagy félkallantyú = szeretetteljes, elnéző minősítés valakinek a szellemi képességeiről

Karmizsálni = kapirgálni

Kaszván-seggű = sovány, cingár, egyszázbélű

Kimezelíteni = kifosztani, kifogatni

Kivert az élemből = hátravetett, visszavetett, kizökkentett

Kivetötte a nyakából = nem vállalta

Kodúlva = sokáig nélkülözött valamit, nagyon rá van éhezve, „ki van kodúlva”

Kornyadozik = senyved, sorvad

Korpát vögyenek = a boldogan visongó kisgyereket este, furdetés után ezzel a felszólítással hordozták körbe, ti. a felnőtt a hátára vette

Korty, korty...(név) iszik, bika fingik = tréfás(?) mondóka iváskor

Kukurikú, füstös lyukú = „Hallgasd csak mit mond a kakas!”

Kuttog = magánosan motoszkál, matat

Lipántos = szédelgős, gyenge, beteges

Lilikös = félős, ijedős

Lopják a mézet! = gyengéd, évodó keltegetés (ti. medvecsősz)

Löbödör = nagydarab, esetlen személy

Majd eleje válik = majd tisztázódik, rendeződik, vagy sor kerül rá

Majd mögadja, ha a nádját eladja = Még ki sé kelt, még el sé vetötte = kölcsönre, amit soha viszont nem lát a kölcsönadó

Majkér = tettetés, színlelés

Mi lelte, mi lelt? = Mi történt vele, mi érte?

Mint légy a szérdékön = olyan szelíd (egy kis gyanakvással)

Mit ösz a magad fenéje? = miért kötözködsz, miért kötödsz, miért okvetlenkedsz, miért piszkálódsz?

Mit ugrálsz, apád nem cukrász = ti. nem vagy te olyan előkelő, jómódú!

Mög sé kottyant = alig volt látszatja, kevés volt

Mögjártuk száz tú hosszát = ironikus felhanggal: nagy utat tettünk meg

Möglingálta = titokban, illegálisan elvett valamiből, megdézsmálta, „jól felévert”

Mögpirkadt a föld = száradóban van, már mögbírja az embört, lehet munkálni

Möhetnékje van = izeg-mozog, nyugtalan

Mumus = szellemféle, lidércféle ijesztő alak, „ha rossz löszöl, elvisz a mumus”

Nagy adó ez neköm = terhes, fárasztó kötelesség, nemszeretem teendő

Nehézségös = beteges

Nem a seggiből rántott ki engöm = ti. nem vagyok a gyereke, nem beszélhet, bánhat velem akárhogy

Nem övött égygyest a hasával = éhezett, kornyadozott, (lásd ott is)

Nem sz.rt a kútba, csak a szélire, oszt onnan belepiskálta = hazug, álszent cselekvésre

Nem tött körösztil gazszálat se = a legkisebb segítséget sem adta

Neszenákos = riadt, félős, ijedős, ideges

Orozva kött = nem törvényes, legális nász gyümölcse; nemcsak gyermek, lehet akár aprójóság is

Ortályozik = csúnyán, botránysan hangoskodik

Osztózik = vitázik, akadékoskodik, veszekszik

Öbölyög = gondok közt örlődik, fel-alá toporog

Ögyelög = jár-kel

Összeütötte a bokáját = elfogyott, nagyon megfogyatkozott, mintha elbúcsúzott volna

Pista, pislog a galuska = csúfoló mondóka

Pityizál = ráérősen, kényelmesen beszélget, időt mulat

Poprétol = pakolászik, rendezkedik, rakosgat

Póról = főz, rossz körülmények között, szinte a semmiből készit

Pucor = gyomor

Pusztujka = légy, rovar („mért becéznenk, hogy lögyön, pusztuljon inkább”)

Rívó, pityogó, tepsi malé potyogó = síró gyermek csúfolója

Sánta bice hatlábú, léesött a padkárúl = ügyetlenséget, testi hibát csúfoló mondóka

Segge-vege = bizalmasa, barátja, egy kisé büntárs értelemben

Sillomban = titokban, észrevétlenül

Silt = cégér, cégtábla

Szabó, szabdaló, békanyúzó vasaló = csúfoló

Szútyongat = ösztökél, zaklat, zargat

Tajcsol = toporog

Takaros, mint az úri lakatos = lásd az „Átkozott szöm” kezdetű szólásokat

Té mon'tad, hogy danojjak, té mönj oda nyalónak = a felbujtó felelősségére rámutató mondóka

Tégnap ütötték seggbe, oszt most jutott eszibe = lassú reagálásra

Teli van a segge bodzatúruval = jól megy neki, dúskál a földi javakban

Tessék zsirt mártani = ironikus felszólítás bizonyos fogyasztásra; az ironia alapja maga a cselekvés, hiszen a kenyérnek zsírban való szabad mártogatása a szegényember számára a mesék világába tartozó cselekedet volt

Ural = kedveskedik, hízeleg, kérlel

Vacsorán tanárod Pilátust = fenyegetés, hogy ti. olyan pofont kapsz, hogy ...

Vakulj magyar, né láss tót = becsapásra utaló szólás, mindenki egyformán károsult

Köszegfalvi Ferenc

FELHÍVÁS

A Wass Albert Irodalompartoló Egyesület
vers- és prózamonó verseny

hirdet az ő-ző nyelvjárás területén élők, vagy azt ismerők részére. Nevezni lehet 2 produkcióval, maximum 2x 5-6 perces előadással; Wass Alberttől (vers, próza, mese), és egy, az Alföldön honos (ő-ző) nyelvjárást hűen tükröző, szabadon választott vers, mese vagy prózarészlet eleve így irt, vagy ártirt tolmácsolásával.

Több kategóriában várunk jelentkezőket:

8-12 éves korig,
 13-17 éves korig,
 és 18 éves kortól.

A nevezéseket 2011. január 10-ig kérjük leadni Hódmezővásárhelyen, a Németh László Városi Könyvtárba, vagy elektronikus levélben a freva@nlvk.hu címen. A nevezés tartalmazza az előadni kívánt két irodalmi alkotás szerzőjét, címét, lehelhelyét.

A városi vetélkedő időpontja

2011. január hó 22. szombat, a Magyar Kultúra Napja.

A vers- és prózamonó versennyel egy időben

meseillusztrációs versenyt is hirdetünk Wass Albert a Tavak könyve és az Erdők könyve mesegyűjteményeikkel.

A szabadon választott technikával készített rajzokat 2011. január 25-ig kérjük leadni a könyvtárba. A paszpartúrával ellátott művek hátlapján legyen feltüntetve a mű készítőjének neve, kora, iskolája (felkészítő tanár vagy óvónő) neve, elérhetősége.

A beérkezett pályaművekből kiállítás rendezünk, amely várhatóan februárban kerül megrendezésre.

Az eredményhirdetés időpontjáról a díjazottakat értesítjük.